

Prof. dr Ivan Vidanović

ISTORIJAT RAZVOJA PROFESIJE SOCIJALNOG RADA U SRBIJI

Uticaj tradicije i narodnih običaja

Socijalno-humanitarne i altruističke aktivnosti u Srbiji sežu u daleku prošlost i tokom vekova bile su zasnovane na narodnim običajima, moralnim normama i nepisanim pravilima socijalne zajednice. Nešto organizovaniji oblici pojavljuju se u onim sredinama u kojima su formirane i delovale verske organizacije, naročito Pravoslavna crkva. U njenom okrilju i na načelima dobročinstva i milosrđa razvijali su se različiti oblici dobrosedske pomoći i saradnje u rešavanju različitih životnih teškoća, pojedinaca i grupa. **Tokom srednjeg veka verski objekti korišćeni su i kao prva skloništa za siromašne, improvizovane zdravstvene institucije, kao i mesta za zbrinjavanje različitih kategorija invalida, posebno osoba sa mentalnim smetnjama.**

Država se, kao nosilac socijalno-zaštitnih funkcija pojavljuje tek u 18. i 19. veku. Uzrok tome bili su česti ratni sukobi. Nakon njih, pored ekonomske bede, veliki broj invalida i dece urgentno je zahtevao odgovarajuće oblike zaštite. Tako npr. nakon Srpsko-turskih ratova 1876. prvi put se pojavljuje ideja o izgradnji dečjih domova u kojima će se na organizovan način pružiti pomoć velikom broju ratne siročadi i deci bez roditeljskog staranja. Takođe, nakon Prvog svetskog rata, koji se smatra najvećom humanitarnom katastrofom u Srbiji, jer je oko 60 000 dece ostalo bez roditeljske brige, izgrađen je veliki broj domova za ugroženu decu. Prvi put su i međunarodne humanitarne organizacije učestvovala donacijama. U to vreme počinje i interesovanje za vaintitucionalne oblike zaštite dece bez roditeljskog staranja kao što su: srodnička briga i porodični smeštaj. Prvi oblici porodičnog smeštaja datiraju iz 1904. godine, ali je, pod uticajem ideja socijalne medicine u periodu između 1920. i 1936. godine ovaj oblik zaštite postao veoma popularan.

Kao rezultat ovakvih inicijativa u Srbiji se javlja potreba za obukom volontera za dobrovoljni socijalni rad koji više nisu bili pod okriljem verskih institucija, već su svoju aktivnost široko razvijali na ugroženim područjima bilo da se radi o rešavanju zdravstvenih ili socijalnih problema. Istaknuti stručnjaci iz ove oblasti učestvovali su na prvom Međunarodnom kongresu socijalnih radnika u Parizu 1929. godine. Ti stručnjaci bili su pokretači socio-medicinskih programa i inicijatori organizovane socijalne brige. Realizatori ovih programa bili su volonteri udruženi u mnogobrojna socijalno-humanitarna udruženja. Procenjuje se da je u periodu 1920 – 1939. godine u Srbiji postojalo je oko 180 dobrotvornih organizacija. Primera radi, navodimo nekoliko značajnih socio-humanitarnih organizacija iz čega se može videti široki dijapazon njihovog delovanja: Kolo srpskih sestara, »Ženski pokret« društvo za prosvetavanje žene i zaštitu njenih prava, »Karitas« društvo za pomaganje sirotinje, Društvo Crvenog krsta Srbije i sl.

Nakon Drugog svetskog rata, iz ideoloških razloga, socijalna politika, a naročito socijalna zaštita, postala je monopol države do te mere da je socijalni rad smatran nepotrebnim, a socijalne aktivnosti izlišnim jer je za svaki ljudski problem država bila odgovorna. Nakon prekida odnosa sa SSSR-om 1954. godine i uvođenja liberalnijeg sistema participacije u razvoju političkog i socijalnog života ponovo se počinju razvijati ideje socijalne medicine i socijalnog rada. Tome su naročito doprineli stručnjaci koji su bili na specijalizacijama u zapadnoevropskim zemljama: dr Mihajlo Stupar sa pravnog fakulteta, dr

Vojin Matić sa Filozofskog fakulteta, dr Slavka Morić-Petrović sa medicinskog fakulteta i drugi. Pod njihovim uticajem, javljaju se ideje o ponovnom uspostavljanju sistema obuke i školovanja ne samo volontera već i profesionalnih socijalnih radnika.

Osnivanje Zavoda za socijalna pitanja i škole za socijalne radnike

Kao rezultat navedenih inicijativa u Beogradu je 1957. godine formiran **Zavod za socijalna pitanja** kao prva zvanična institucija osnovana od države. Njen osnovni sadržaj rada bio je usmeren ka širenju ideje o neophodnosti profesionalizacije socijalnog rada u dva pravca – prvi, osnivanjem ustanova socijalne zaštite na lokalnom nivou i drugo, školovanjem odgovarajućih stručnjaka koji su bili kvalifikovani za realizaciju navedenih zadataka. U okviru navedenih zadataka sadržaji rada Zavoda bili su:

- Proučavanje socijalnih problema u cilju pronalaženja mera za njihovo rešavanje;
- Proučavanje savremenih metoda rada socijalne zaštite u cilju njihove primene u praksi;
- Praćenje i proučavanje rada socijalnih službi i predlaganje mera za njihovo unapređenje;
- Davanje mišljenja o pojedinim pitanjima iz oblasti socijalne zaštite, specijalizovanih institucija, organizovanje međunarodne saradnje i različitih oblika usavršavanja;

Takođe u okviru Zavoda za socijalna pitanja organizovan je specifičan edukativni program za zainteresovane polaznike koji će biti realizatori navedenih sadržaja što je bio osnov za realizaciju ideje o formiranju **više škole za socijalne radnike**. Škola je formirana juna 1957. godine. Pri tom su korišćena iskustva već formiranih škola u Zagrebu (1953. god.) i Ljubljani (1955. god.). Saradnja malobrojnih stručnjaka koji su bili angažovani kao profesori u ovim školama bila je produktivna što je uticalo na formiranje viših škola i u ostalim republikama ex-Jugoslavije.

Iako sa dvogodišnjim trajanjem ova škola za 38 godina odigrala je značajnu ulogu u promeni konzervativnih ideoloških koncepcija. Za kratko vreme, diplomirani socijalni radnici iz ove škole postali su veoma uticajni kadar u službama socijalne zaštite, a kasnije i u ostalim institucijama i organizacijama, posebno u zdravstvu, ustanovama za smeštaj dece ometene u razvoju, specijalnim školama i zavodima, kao i na psihijatrijskim klinikama.

U ovom periodu profesionalni socijalni radnici sa dvogodišnjim obrazovanjem obavljali su ne samo socijalno-administrativne poslove, već bili uključeni i u razvojne programe, naročito u domenu nove socijalne politike. Kao rezultat toga u svim opštinama u Srbiji formiraju se osnovne institucije socijalne zaštite pod nazivom »Centri za socijalni rad«. U njima su, u najvećem broju, zaposleni socijalni radnici, ali otpočinje i timski rad anagažovanjem pedagoga, psihologa, pravnika i drugih stručnjaka. Zanimljivo je da su prvi diplomski radovi bili iz oblasti klasične zaštite marginalnih grupa, da bi se u kasnijem periodu tematika pomerala ka složenijim problemima međuljudskih odnosa, teškoća u socijalnom funkcionisanju, stručne edukacije i formiranja autentične metodologije rada.

Centri za socijalni rad

U periodu od 1965. do 1970. u skoro svim opštinama u Srbiji formirani su Centri za socijalni rad kao osnovne institucije lokalne zajednice za realizaciju programa socijalne zaštite.

Iskustva prvih centara za socijalni rad pokazala su opravdanost njihovog formiranja i funkcionisanja. Za kratko vreme uočeno je da, pored individualnog rada sa različitim kategorijama korisnika i njihovim porodicama, postoji potreba i za proučavanjem određenih socijalnih pojava, uzroka njihove pojave, prevencije i pronalaženje mogućih načina njihovog rešavanja posredstvom delovanja službi socijalnog rada. Ipak, imajući u vidu vreme u kojem

su nastali prvi Centri za socijalni rad, treba naglasiti da su se oni bavili pretežno socijalno-administrativnim radom i bili u službi ublažavanja izraženih socijalnih problema nastalih u sistemu koji ih je produkovao.

Ukratko, delokrug i sadržaji rada Centara svodili su se:

- Otkrivanje i praćenje socijalnih potreba građana i problema;
- Razvijanje i unapređivanje preventivnih aktivnosti;
- Pružanje »usluga« socijalnog rada svim kategorijama ugroženog stanovništva;
- Podsticanje, organizaciju i koordiniranje profesionalnog i dobrovoljnog rada u oblasti socijalne zaštite;
- predlaganje i preduzimanje mera u rešavanju stanja socijalne potrebe;
- Vođenje evidencije i dokumentacije o pruženim uslugama i preduzetim merama;

Naročita uloga centara za socijalni rad je pokušaj uvođenja savremene metodologije pružanja pomoći različitim kategorijama korisnika putem uvođenja multidisciplinarnog timskog rada kao i stvaranjem mreže institucija i nevladinih organizacija na nivou lokalne zajednice. Ovakav pristup obezbeđuje da Centri postanu sve više institucije koje pružaju ne samo materijalnu već pre svega kvalitetnu stručno-metodološku podršku rešavanju složenih ljudskih problema različitim kategorijama stanovništva. To je još uvek kompleksan zadatak za realizaciju usled sukoba tradicionalnih (pružanje materijalne pomoći) i savremenih pristupa (pružanje stručne pomoći) što onemogućava Centre u njihovoj primarnoj preventivnoj ulozi. Veliki problem je i izgrađivanje autentične metodologije socijalnog rada uz specijalističku obuku i superviziju.

Naučne i stručne institucije

U okviru dinamičkog razvoja socijalnih službi u Srbiji uporedo sa razvojem Centara za socijalni rad posebno ističemo formiranje stručnih i naučnih institucija kao što su: Institut za socijalnu politiku i Institut za mentalno zdravlje.

Institut za socijalnu politiku

Nakon 10 godina uspešnog rada 1997. Zavod za socijalna pitanja Srbije prerastao je u **Institut za socijalnu politiku**. Time počinje novo poglavlje u razvoju socijalne politike, socijalne zaštite i socijalnog rada. Institut je proširio delatnost socijalne politike i socijalnog rada naročito na sledeća područja:

- razvojno programiranje i praćenje;
- unapređenje organizacije i stručnog rada u ustanovama pružanjem pomoći i vršenjem stručnog nadzora;
- stručno usavršavanje kadrova;
- publicističku delatnost;

Svojom raznovrsnom naučno-istraživačkom delatnošću, Institut za socijalnu politiku je bio vodeća naučna i stručna ustanova u Srbiji. U okviru svoje nadležnosti Institut je saradivao sa drugim institucijama iz svoje nadležnosti – Pokrajinskim zavodom za socijalna istraživanja u Novom Sadu, Pokrajinskim zavodom za socijalnu politiku u Prištini i Savetovalištem za brak i porodicu u Beogradu, sa kojima su organizovani brojni stručni skupovi, seminari i savetovanja ali i vršeni poslovi nadzora i pružanja stručne pomoći. Zakonom o socijalnoj zaštiti iz 1991. ukinut je institut i formiran Gradski zavod za

proučavanje socijalnih pitanja kao i Gradski centar za socijalni rad koji objedinjuje sve ustanove socijalne zaštite u Beogradu.

Institut za mentalno zdravlje

Kao veoma značajna institucija Republičkog karaktera, 1963. se osniva **Zavod za mentalno zdravlje (sada Institut)**. Zavod je, kao centralna stručna i naučna institucija u najvećoj meri uticao na reorganizaciju psihijatrijske službe koja je usmerena ne samo na institucionalni rad već i na zaštitu mentalnog zdravlja u socijalnoj zajednici. Kadrovi iz Zavoda za mentalno zdravlje završavali su specijalizacije u inostranim centrima nakon čega je usledila serija seminara iz socijalnog rada, socijalne psihijatrije i sl.

U to vreme, između 1964. i 1970. u Srbiji se razvijaju dispanzeri, dnevne bolnice, otvorena psihijatrijska obolenja, kao i klubovi bivših bolesnika, najpre u Beogradu a kasnije i u drugim većim centrima. Na praktičnom nivou javljaju se sasvim novi oblici unapređenja i zaštite mentalnog zdravlja kao što su: savetovališta, dnevne bolnice, klubovi bivših bolesnika i sl.

Institut je bio značajna naučna baza za obrazovanje stručnjaka različitih profila među kojima su socijalni radnici činili homogenu grupu.

U pogledu metodologije razvijaju se različiti oblici individualne i grupne terapije, terapijske zajednice, okupaciona i rekreativna terapija, a posebno rad sa porodicom i decom. Razvijaju se novi koncepti intervencije u krizi uz nalaženje različitih mogućnosti njihovog kreativnog razrešenja. Ističe se važna uloga ličnosti ali i socijalne podrške u razrešenju krize. Time se kvalitativno obogaćuje mentalno higijenski pristup prevenciji čime se afirmiše ne samo rad na sprečavanju mentalnih bolesti već je to napor i borba za kvalitetniji način života ljudi u zajednici.

Kao rezultat širenja novih ideja 1965. »**mentalna higijena**« kao i »**socijalna psihijatrija**« postaju akademske discipline u obrazovanju lekara, psihologa, socijalnih radnika i defektologa. Profesori predmeta »mentalna higijena« na filozofskom fakultetu u Beogradu, u Višoj školi za socijalne radnike kao i na Smeru za socijalni rad Fakulteta političkih nauka, bili su najistaknutiji stručnjaci iz ove oblasti.

Univerzitetsko obrazovanje socijalnih radnika

Kao što je navedeno, generacije socijalnih radnika sa višim obrazovanjem učinile su velike napore za afirmaciju struke i rešavanje bazičnih socijalnih problema. Međutim, njihov pristup pokazao se sasvim nedovoljan za suočavanje sa naraslim problemima pojedinaca, grupa koji više nisu opterećeni samo materijalnim problemima i socijalnom bedom već u najvećoj meri psiho-socijalnim problemima. Naročito su postali izraženi problemi poremećenih međuljudskih odnosa, razvoda brakova, poveravanja dece nakon razvoda, bolesti zavisnosti kao i različiti oblici asocijalnog ponašanja izazvani reakcijama na socijalno okruženje.

Zato je 1972. godine na Fakultetu političkih nauka formiran poseban Odsek za studije socijalnog rada na Univerzitetskom nivou, sa četvorogodišnjim trajanjem. Time je otpočela veoma značajna faza u razvoju profesije socijalnog rada u Srbiji. Međutim, zbog potrebe za socijalnim radnicima i pored postojanja departmana za univerzitetsko obrazovanje sve do 1995. nastavljeno je paralelno dvojno obrazovanje. Od tada u Srbiji se socijalni radnici obrazuju samo na Univerzitetu u Beogradu.

Program četvorogodišnjih studija baziran je na ideji prevazilaženja klasičnog socijalno-administrativnog rada i prelaska na bavljenje složenim psiho-socijalnim problemima različitih kategorija ugroženih ljudi. Osnovni principi obrazovanja zamišljeni su tako da se povežu teorija i praksa i omogući studentima nivo profesionalnog znanja ekvivalentan drugih humanističkim strukama.

Koncepcija četvorogodišnjih studija socijalnog rada zasnivala se na tkz. **polivalentno obrazovanom socijalnom radniku**. To praktično znači da su u nastavnom planu zastupljeni predmeti iz različitih naučnih oblasti kao što su: **psihologija, pravo, filozofija, socijalna medicina, pedagogija, socijalna politika, teorija socijalnog rada i uže stručnih predmeta** među kojima su naročito isticani oni koji se bave socijalnim radom s pojedincem, grupama i zajednicom. Po broju časova i vežbi ove discipline (rad sa pojedincem, grupni socijalni rad, rad u zajednici) uvek su imale dominantan uticaj na kvalitet obrazovanja. Interesantno je napomenuti da su za obrazovanje nastave na ovim disciplinama uvek bili anagažovani istaknuti psiholozi, psihijatri i sociolozi.

Kao što se iz iskustva zna, ovakav polivalentni pristup ima značajne prednosti ali je njegov najveći nedostatak teškoća da se izgradi standard obrazovanja za socijalni rad koji bi konzistentno bio usmeren ka profesiji socijalnog rada ekvivalentno kvalitetnoj strukama kao što su psihologija, pravo ili pedagogija.

NASTAVNI PLAN (2004)

PRVA GODINA

	I	II
1. Opšta sociologija	3+1	3+1
2. Politička ekonomija	3+1	3+1
3. Psihologija ličnosti	2+1	2+1
4. Sociologija porodice	2+1	2+1
5. Teorija socijalnog rada	3+1	3+1
6. Socijalna politika	2+1	2+1
7. Osnovi prava	3+1	3+1
8. Strani jezik (po izboru)	1+2	1+2
	20+9	20+9

DRUGA GODINA

	III	IV
1. Filozofija	3+1	3+1
2. Politički sistem	3+1	3+1
3. Mentalna higijena	2+2	2+2
4. Soc. rad s pojedincem	2+2	2+2
5. Porodično pravo	2+1	2+1
6. Soc. gerontologija	2+2	2+2
7. Met i teh. Soc. rada I	2+2	2+2
8. Strani jezik (po izboru)	1+2	1+2
	17+3	17+3

TREĆA GODINA

	V	VI
1. Teorija kulture	3+0	3+0
2. Socijalna psihologija	2+1	2+1
3. Ekonomija tranzicije	3+0	3+0
4. Metodologija	2+2	2+2
5. Pol. i soc. ekologija	2+0	2+0
6. Sistemi soc. sigurnosti	2+1	2+1
7. Socijalni grupni rad	2+2	2+2
8. Met. i teh. soc. rada II	2+2	2+2
	18+8	18+8

ČETVRTA GODINA

	VII	VIII
1. Pol. antropologija	2+1	2+1
2. Soc. razvoj i planiranje	3+1	3+1
3. Soc. patologija	3+1	3+1
4. Soc. rad u zajednici	3+1	3+1
5. Upor. i međ. soc. politika	3+1	3+1
6. Reh. Inv. i soc. medicina	2+2	2+2
7. Met. i teh. soc. rada III	2+2	2+2
8. Studije mira Ženske. Studije	2+2	2+2
	20+11	20+11

Po položenom svim ispitima, brani se diplomski rad.

Radi što bolje stručne osposobljenosti studenata, programom je predviđena kontinuirana praksa studenata I-IV godine. Osnovni principi prakse su:

- Povezivanje stečenih znanja tokom studija sa načinima primene u praksi socijalnog rada i društvenih delatnosti;
- Učenje veština usklađivanja u multiprofesionalnom timu stručnjaka u kome socijalni radnik učestvuje, ili ga sam vodi;
- Upoznavanje studenata sa mogućnostima primene novih oblika rada, usmeravanje na nova područja i orijentacije u socijalnom radu;
- Osposobljavanje za organizatorske delatnosti u domenu socijalnog rada u društvenim, privrednim i zdravstvenim kao i drugim institucijama;
- Razvijanje interesovanja za inovacije i produbljivanja pojedinih oblasti teorijskog i praktičnog u domenu socijalnog rada

Ovako zamišljena praksa samo je delimično ostvarena, s jedne strane zbog nedostatka objektivnih mogućnosti (nedostatak odgovarajućih savremenih institucija) i s druge strane zbog nedovoljne organizovanosti izvođenja prakse.

Postdiplomske studije

Od osnivanja Odseka, nakon diplomiranja studenti su imali mogućnost da svoje obrazovanje nastave na specijalističkim, magistarskim i doktorskim studijama.

- **Specijalističke studije** obuhvatile su oblast socio-terapije i socijalne rehabilitacije. 2004. uvedene su specijalističke studije iz oblasti »medijacija u porodičnim odnosima« i »Menadžment u socijalnom radu«;
- **Magistarske** studije imaju dva usmerenja:

- a) Savremeni socijalni rad;
- b) Savremena socijalna politika;

Ovakva koncepcija uticala je na povećano interesovanje socijalnih radnika za postdiplomsko usavršavanje, posebno na smeru za savremeni socijalni rad. Od osnivanja odseka do danas ukupno je:

- Specijaliziralo **180** studenata;
- Magistriralo **60** studenata;
- Doktoriralo **28** kandidata;

Interesantno je napomenuti da se nakon završetka osnovnih studija dobija stručno zvanje »**diplomirani socijalni radnik**« dok su magistrature i doktorati (iako upućeni na struku socijalnog rada) još uvek nominovani kao »magistar političkih nauka« i »doktor političkih nauka«.

Reforma sistema obrazovanja

I pored značajnih nastojanja i pokušaja uvođenja evropskih standarda u školovanje socijalnih radnika koncepcija nastave na odseku od osnivanja do danas, ostala je tradicionalna:

- Svi predmeti su dvosemestralni;
- Nema izbornih predmeta;

- Tradicionalni sistem ocenjivanja;
- Osim predavanja i vežbi, nedovoljno se praktikuju drugi oblici rada (seminarski radovi, radionice, diskusione grupe, prezentacije samostalnih radova studenata, podsticanje samostalnog rada studenta i sl);

Kao rezultat ovakvog tradicionalnog pristupa i nedostatka savremene metodologije izvođenja nastave, vežbi i organizacije praktičnog rada, dužina studija na odseku za socijalni rad u Beogradu je oko 7 godina.

U toku je intenzivna reforma celokupnog sistema studija na Fakultetu u okviru koje će i odsek za socijalni rad biti reformisan prema sledećim principima:

- Generalno smanjenje trajanja studija prema Bolonjskoj deklaraciji;
- Uvođenje bodovno-kreditnog transfer sistema;
- Postojanje većeg broja jednosemestralnih i izbornih predmeta, bez povećanja ukupnog broja predmeta;
- Sama nastava treba da postane interaktivna odnosno participativna;
- Uvodi se sistem praćenja i evaluacije rada studenata;

Takođe, studije socijalnog rada uvode se i druge regione Srbije i Crne Gore kao što su Podgorica (četvorogodišnje školovanje) i Kosovska Mitrovica (trogodišnje školovanje).

Tokom reforme sistema obrazovanja očekuje se ujednačavanje kako nastavnih programa tako i sadržaja studija, uz uvažavanje globalnih standarda donesenih od strane Međunarodnih udruženja socijalnih radnika i škola socijalnog rada (IFSW i IASW). Time će se omogućiti viši kvalitet obrazovanja i stvoriti uslovi za bolju saradnju unutar institucija i na međunarodnom planu.